

Skriften formidlet som sprog – af barnets nære voksne

AF KJELD KJERTMANN, PH.D, TIDLIGERE LEKTOR I DANSK SPROG OG LÆSNING, DANMARKS PÆDAGOGISKE UNIVERSITET

I denne artikel skriver jeg om tidlig skriftsprogstilegnelse som en reel første læse- og skrivestart sammen med barnets nære voksne i familie og dagtilbud. En uformel, social praksis med udgangspunkt i det enkelte barn, den såkaldte indkulturering. Det formodede behov for særligt sagkyndige til den første læsestart er i dag et levn fra en fjern fortid hvor skriften var forbeholdt kirke, konge og adel. I dag er skriften allemandseje, og de nære voksne omkring barnet kan selv læse og skrive.

Da jeg begyndte i 1. klasse, og det kom frem, at jeg havde kunnet læse, siden jeg var 5 år, sendte den kvindelige inspektør mig et blik, som var jeg et kryb fundet under en sten.

Tove Ditlevsen

I middelalderen kunne det store flertal af befolkningen ikke læse og skrive. Men efter reformationen ønskede kongen at opdrage befolkningen i den lutherske lære, så nu skulle folket oplyses. Skriftsproget var dog fortsat et fremmedsprog for et flertal i almuekulturen, så børnene måtte blive undervist af nogen der kunne læse og skrive: degne og skolelærere.

Loven om undervisningspligt blev indført i 1814, men langt op i 1900-tallet kunne man klare sig socialt tilfredsstillende uden de store læse- og skrivekundskaber. Dette fik dog en brat ende med den informationsteknologiske revolution. I dag er man direkte sprogløs og socialt handicappet hvis man ikke kan læse og skrive. Manuelt arbejde er blevet computerstyret, og mundtlige instrukser afløst af skærmttekster. Skriften er ikke længere et fremmedsprog, men et nødvendigt og nyttigt førstesprog for alle. Ikke så tæt på vores hjerte som det talte modersmål, men et allestedsnærværende, visuelt sprog der er uundværligt for os som praksissprog, udtryksmiddel og oplevelsessprog. Vi skriver og læser på store og små skærme, store og små tastaturer. Og overalt hvor vi færdes, springer tekster i øjnene på os, skrevne, trykte og malede.

Taleklubben

Med denne situation er mulighederne for at blive fortrolig med skriftsproget ændret totalt. Talesproget, derimod, har altid været brugt og demonstreret for

barnet fra dets første levedag. Hver gang barnet er sammen med en nær voksen eller overhører samtaler mellem andre, får det demonstreret hvad talesproget kan, og hvad det betyder. Gennem en meningsfuld brug af sproget som demonstrerer hvad talelydene kan udtrykke, kommer barnet i løbet af sine første år ind i *taleklubben*. Læringen kan finde sted uden hjælp fra eksperter fordi sproget bliver brugt efter sin hensigt som et sprog til at opbygge og udvikle samværet med den lille nye i familien:

1. De voksne omkring barnet kan selv tale sproget
2. Sproget bliver demonstreret og brugt efter sin hensigt
3. Barnet erfarer hvad sproget kan bruges til
4. Barnet har sproglige 1:1 kontakter med nære voksne
5. Dette skaber et behov hos barnet for selv at udtrykke sig.

I de fleste familier er disse betingelser opfyldt når det drejer sig om modersmålet, men sjældent når det gælder skriftsproget, selv om mulighederne er rigeligt til stede i dag. Tidligere kunne forældrene ikke altid selv læse og skrive, men det kan de i dag. Tidligere mødte øjet langt færre trykte tekster i dagligdagen end i dag hvor de nære voksne kan udpege skriftbilleder og tekster overalt og fortælle om dem. Men det gør langt fra alle forældre og pædagoger, og dermed forpasses en vigtig og nærliggende mulighed for at åbne barnets øjne for skriftsproget.

Samfundets holdning

Selv om vi i dag lever i et højteknolo-

gisk videnssamfund, og selv om både hjerneforskere og forskere i tidlig tekstsproglighed fortæller at risikoen for at starte for sent med at lære at læse er større end risikoen for at starte for tidlig, har den almindelige holdning til hvordan børn bedst lærer at læse og skrive, ikke ændret sig. Det menes fortsat primært at være skolens ansvar, og nye initiativer i daginstitutionerne har alene skoleforberedende karakter. Når politikerne taler om læseproblemer, fokuserer de altid på hvad skolen kan gøre, og på trods af en omfattende viden om børn der er begyndt at læse og skrive før skolestarten, betragtes læsestarten stadig som et ekspertanliggende, og skriftsproget som noget barnet først er udviklet til at lære ved 6-7 års alderen. At børn skulle kunne begynde at læse og skrive i uformel praksis sammen med deres nære voksne før skolestarten, er endnu langt fra en naturlig tanke. Men en så indgroet, historisk bestemt barriere afskærer det store flertal af børn fra at få nogle værdifulde erfaringer med meningsfulde, afprøvende forstadier til konventionel skrivning og læsning. Personligt er jeg ikke i tvivl om at en væsentlig del af løsningen på den nuværende læsekrise ville være at sætte skriften fri før skolestarten og anerkende og anbefale den første, uformelle læsning og skrivning som en lige så naturlig og vigtig del af samværet med børn som samtalen ved middagsbordet, et spil Ludo eller Matador, fælles fjernsyn om fredagen, oplæsning på sengekanten, ture, udflugter, lege osv.

Tekstsprogklubben

Det oplever børn i familier hvor forældrene læser og skriver som en naturlig

del af deres fritids- og arbejdsliv og inddrager barnet i deres interesser og skriftsproglige aktiviteter. Og i de efterhånden mange dagtilbud hvor personalet bruger børnerettet skrift som hjælpemiddel og praksissprog i det daglige. I sådanne tekstsprogsvante miljøer er de voksne fuldt kvalificerede til at inddrage børnene i en begyndende, meningsfuld brug af skriftsproget.

Så, kære forældre og pædagoger, I er børnenes nære voksne og nærmeste sproglige samarbejdspartnere. I skal ikke afstå fra at vise jeres barn hvordan man læser eller skriver et ord det er optaget

af, eller undlade at pege på spændende ord i bogen, fordi I er bange for at gøre noget forkert eller tage barndommen fra barnet. Sådan har det lydt længe nok fra mange sider. Hvis I kan læse og skrive, kan I hjælpe børnene ind i tekstsprogsklubben. I behøver ikke at være specialuddannede for at vise barnet hvordan dets navn bliver skrevet, eller for at skrive et skilt med ordet *biler*, pege i læseretningen, fortælle hvad der står, og så sætte skiltet fast på den hylde i barnets værelse hvor bilerne skal stå. Eller aftale hvor i værelset dyrene og spillene skal stå, skrive skiltene *dyr* og *spil* og

sætte dem op de pågældende steder. Sådan kan I gøre hjemme, og sådan kan I gøre i daginstitutionen hvor det jo er særlig nødvendigt at holde orden og vænne børnene til at rydde op efter sig.

Skilte der viser hvor legetøjet skal stå, er eksempler på *skriften brugt som et sprog* der meningsfuldt og hensigtsmæssigt opfylder et formål, her at fastholde, strukturere og organisere. Og dét er skriftsproget langt bedre til end talesproget. Skriften kan huske for os og fastholde en tanke. Når ordlyden i en aftale er skrevet ned, føler vi den mere forpligtende end en mundtlig aftale, ikke mindst børn gør. Her kan skriften i mange tilfælde hjælpe med til at undgå konflikter om hvem der skal gøre det ene eller det andet. Hvis der for eksempel hjemme eller i institutionen er hængt en ugeplan op for hvem der skal dække bord, fodre kaninerne, gå i værkstedet, osv., undgår man diskussioner om hvis tur det er. For dem der ikke er på listen den pågældende dag, afventer roligt deres tur når de kan se deres navne på planen en anden dag.

Nyttige forstadier

Selvfølgelig kan små børn ikke straks læse ordene de voksne har skrevet, på samme måde som voksne eller store børn læser dem. Men det er ikke tilfældige ord. De har betydning for og sammenhæng med hvad barnet dagligt foretager sig, og er placeret centralt i forhold til deres funktion, med skriftbilledet tæt på de emner der er benævnt. Ordets udtale og betydning blev kædet sammen med dets funktion og visuelle fremtræden i barnets bevidsthed første gang den voksne skrev ordet, udtalte det og fortalte om det. Og siden vil drengen på sit værelse blive mindet om skriftbilledet hver gang han tager en bil ned fra hylden og ser kortet, eller sætter dyrene tilbage på plads. Med de hyppige gensyn vil han efterhånden få fæstnet detaljer i sin visuelle hukommelse, og en dag vil han genkende bogstaver eller ord fra skiltene andre steder når han ser dem. Som Line på to år en far fortalte om i daginstitutionen. Hun havde fået sine første ordkort som hun var meget glad for. En aften da de så fjernsyn sammen, havde Line pludselig udbrudt 'står bus' da ordet *bus* kom op på skærmen. Det ordkort havde hun fået af pædagogen da de talte

om hendes daglige køretur med bussen. Læste Line ordet på skærmen? Nej, hun genkendte det globalt som et samlet visuelt billede, men dét er sandelig også en meget værdifuld førstegangsoplevelse for en læsenovice. Den forbløffede far har med sin positive reaktion bekræftet hendes iagttagelse og medvirket til at give Line en god start som læser og skriver. Vi kravler før vi kan gå, og vi pludrer før vi kan tale, og genkendelsen af et ord som en helhed, er et naturligt og nyttigt forstadium til en senere fuldt udviklet læsning. Men før hun når så langt, må Line 'kravle og pludre' sig igen med mange afprøvede skrivninger og læsninger, på egen hånd og sammen med voksne.

Indkulturering

Når vi som voksne bruger en børnerettet skrift, kan vi skrive præcis de ord som tjener et nyttigt formål for netop det barn vi er sammen med her og nu. Ikke valgt for at indlære og øve bestemte teknisk-alfabetiske forhold, men for at udnytte ordets betydningsindhold som relevant og meningsfuldt for barnet i netop dén situation og sammenhæng. Antallet af bogstaver eller stavelser er ligegyldigt hvis ordet i øvrigt opfylder behovet. Nøjagtigt som i den daglige tale hvor vi alene vælger vores ord ud fra hvad vi ønsker at sige, og ikke ud fra om barnet nu forstår dem fuldstændig korrekt eller måske har svært ved at udtale dem. På samme måde skal vi bruge skriftsproget som et sprog over for barnet – og ikke som løsrevne byggeklodser i en ny teknik. For eksempel skulle skiltet i værelset med drengens biler selvfølgelig være *biler* og ikke *bil*, når der nu rent faktisk var tale om flere biler og ikke kun én. En bekymring som om 'flertalsendelsen er for svær', er her lige så malplaceret som i talesituationen hvor far næppe ville tøve med at bede sønnen om at sætte alle sine *biler* på plads! Brugs- og funktionskriteriet har førsteprioritet i enhver normal brug af sproget, såvel mundtlig som skriftlig. Og med brugskriteriet i centrum under den første inddragelse af skriftsproget er der, som under talesprogstilegnelsen, ikke tale om voksenplanlagte indlæringsforløb (undervisning). Vi stiller ikke kontrolspørgsmål, og vi overhører ikke. Vi har ingen forudbestemte delmål og ingen

tests og evaluering. Dette er *indkulturering* som tager sit udgangspunkt i hvad barnet er optaget af her og nu. For sprog, såvel mundtlig som skriftlig, læres ved at blive brugt som redskab i den sociale kontakt mellem mennesker. I indkulturering bruger og lærer barnet en kulturteknik i uformel social praksis sammen med voksne og ældre børn, præcis som vi ser det under talesprogstilegnelsen.

Skriv tydeligt

Og ligesom vi taler langsommere og tydeligere til spædbarnet og det lille barn i kravlegården end vi gør til voksne, skal vi også bringe skriften inden for barnets sansehorisont ved at skrive klart og tydeligt, dvs. ikke for småt og ikke for tyndt. Eller risikerer vi at vores skrift ikke træder klart nok frem for børnene mellem de mange andre visuelle indtryk fra omgivelserne. Kuglepen dur slet ikke, og hvis man bruger computer, skal skriftstørrelse være mindst 3–4 cm. Men allerbedst er det at bruge en sort tuspen fordi den giver en klar og tydelig streg, og fordi vi får mulighed for at demonstrere skriveprocessen for barnet. Små børn er nemlig meget interesserede i at følge med mens skriftbilledet vokser frem fra venstre mod højre, og den voksne udtaler ordet. Det har vist sig praktisk at bruge kort på 5 x 15 cm¹. Dels kan de være i den voksnes lomme, klar til brug når en situation opstår hvor det gælder om at skrive ordet før det magiske øjeblik er forsvundet. Dels gør deres ensartede format det muligt at bruge dem i kortspil.²

Store og små bogstaver

Skriv med enkeltstående, skrivevenlige versioner af trykte bogstaver (se foto), og benyt den *normale fordeling af store og små bogstaver*. Selv om små børn umiddelbart har lettest ved at genkende og gengive de store bogstaver, skal de voksne ikke af den grund kun skrive med store bogstaver. Af flere grunde:

- Genkendelsen af ordbilleder i børnebøger vil blive vanskeliggjort hvis barnet kun er fortroligt med de store bogstaver, for teksterne er sat med den normale fordeling af store og små bogstaver, som er 2 % store og 98 % små bogstaver.
- Skriftbilledet vi giver barnet, skal ikke reduceres efter barnets øjeblikkelige formåen, men skal være den korrekte model barnet øver sig efter. Nøjagtigt som når vi under talestøtten heller ikke indretter vores egen udtale af ordene efter barnets midlertidige udtale.
- Barnets brug af store og små bogstaver når det selv skriver, accepteres, på linje med at vi heller ikke retter på udtalen under barnets første taleforsøg.

På et tidspunkt bliver barnet normalt mere bevidst om forskelle og ligheder mellem de små og store bogstaver og har ofte en tavs viden om at eksempelvis E og e har samme bogstavnavn og lyd. Og så viser erfaringen i øvrigt at for nogle børns vedkommende vil en ensidig brug af de store bogstaver gennem flere år i dagtilbud og børnehaveklasse give problemer med de små bogstaver langt ind i skoleforløbet.

Personlige ordkort

Det er praktisk at skelne mellem personlige og fælles ordkort. De personlige ordkort skrives til det enkelte barn ud fra hans eller hendes helt egne forhold og interesser. Det er typisk kort med familiebetegnelser som *far, mor, mormor, morfår* osv., navne på søskende, kammerater, pædagoger og kæledyr, ord for populært legetøj, for legemsdele og, nok så vigtigt, navne på personer og ord for ting som barnet bliver optaget af under samtaler med de voksne. Når disse nye ord bliver fastholdt visuelt på et kort, *udvikler og stabiliserer de ordforrådet* fordi barnet ser dem og taler om dem hver gang ordkortene bliver taget frem. De personlige

ordkort opbevares i et krus, en æske eller lignende med barnets navn på.

Når vi skriver personlige ordkort, er det vigtigt

- at ordene er kendte og positive for barnet (nære og kære),
- at de skrives stort og tydeligt med tus på et kort (5 x 15 cm),
- at barnet kigger med mens den voksne skriver og udtaler ordet.

De personlige ordkort er de yngste børns første møde med skriften (1 - 2 år). Senere suppleres de med enkle sætninger der sprogligt udbygger emnerne på barnets ordkort. Og hvis teksten illustreres med en tegning, vupti, har vi begyndelsen til barnets første læsebog.³

Barnets erkendelsesvej

Men hvordan kommer barnet fra global ordlæsning til egen skrivning og læsning? Når barnet leger og manipulerer med ordkortene, opdager det visuelle ligheder og forskelle mellem ordenes dele og enkelttegn, bogstaverne, og taler med den voksne om sine iagttagelser. Den visuelle granskning (analyse) begynder typisk med genkendelsen af det samme forbogstav i to ord, eller ordled der går igen, som for eksempel 'mor' i *farmor* og *mormor*. Med den skærpede visuelle opmærksomhed kan det også få øje på skjulte ord som 'is' eller 'se' i *Lise*. Skjulte ord bliver enten spontant genkendt inde i ordet eller dukker frem når forskellige dele af ordkortet bliver dækket. I store træk går erkendelsesvejen fra (1) ord de voksne har skrevet, over (2) opdagelsen af bogstaver og orddele til (3) afskrift af ordkort og egen skrivning af nye og kendte ord som igen fører frem mod (4) at læse. De første skriveforsøg er ofte vanskelige at tolke, men svarer helt til barnets eget sprog på et tidspunkt i taleudviklingen og må endelig bekræftes og opmuntres.

Fælles ordkort

Som en hovedregel bliver de fælles kort skrevet og administreret af de voksne. Skriften skal inddrages som et *praktisk hjælpemiddel* i de daglige rutiner, præcist som når vi voksne organiserer og strukturerer vores aktiviteter med sedler, mærkater, post-it og skilte på skabe, skuffer, hylder og papirbunker.

Eneste forskel er at vi gør skriften større og tydeligere når det er små børn der skal bruge den. Skriften kan også bidrage til fælles *oplevelser og aktiviteter* som spil med ordkort, sange, lege, rollespil og temaer. At lege med gokart udenfor kan blive en hel del sjovere hvis skilte på gokartene markerer hvem der er *politi, ambulance, brandbil, kranbil, læge* eller *taxa*, og skilte rundt omkring på arealet viser hvor der er *Politi, Sygehus, Værksted, Brandstation, Statoil, Fængsel* osv. I rollespil fra kendte hverdagsmiljøer vil der naturligt indgå tekster, i restauranten for eksempel menukort med de aftalte retter som børnene selv skriver eller får hjælp til. I supermarkedet skilte for slagter, bager, mejeri, grønt osv. og varebetegnelser med priser.

Populærkulturen

Som en hjælp til børns første møde med skriftsproget er populærkulturen en ren himlens gave. I stedet for at frygte, fordømme og begrænse den, skulle vi meget hellere udnytte de mange muligheder den giver børn for at gå på opdagelse i et univers der optager og henrykker dem, og gør dem fortrolige med bogstaver, ord og navne i de forskellige spil. Her mangler ikke motivation! Når jeg på biblioteket ser børn på 3-4 år kravle op på taburetten foran computeren, gribe fat i joystickken og uden tøven begynde at trykke på de forskellige taster mens de ivrigt kigger op på skærmen for at se virkningen af deres anstrengelser, føler jeg mig som et fortidslevn (født 1938). Den nye 'insider'-generation leger sig frem til at bruge tastaturer og computere på en naturlig måde som min generation aldrig vil kunne nå at indhente. Deres hjerner lærer og skaber nye forbindelser, og hvis vi taler imødekommende og interesseret med dem om de forskellige superhelte i computerspil og kortspil, vil der være en masse berøringsflader med skriftsproget at tale om som de vil være interesserede i og vidende om. Og så ville det da være pædagogisk uintelligent ikke at udnytte muligheden for et positivt samvær om skriftsproget på barnets hjemmebane. Viden om populærkulturen kan lære os om børnenes erfaringer uden for hjem/dagtilbud/skole og gøre det lettere for os at diskutere med dem og hjælpe dem til en mere kritisk holdning og forståelse⁴.

Noter

¹ Kan købes hos www.legeskolen.dk

² Læs om spil og lege med ordkort, og om oplæsning og læselegen i Kjertmann 2009.

³ I Söderbergh 2009, s. 164 ff. om de første læsesætninger set i lyset af Vygotskijs indlærings teori.

⁴ Om populærkulturen som en skriftsprogssressurce i Fast 2009. Anbefales varmt.

Litteratur

Fast, Carina. 2009. *Literacy – i familie, børnehave og skole*. Forlaget Klim.

Kjertmann, Kjeld. 2009. Få øje på sproget – med skrift for de små. I: Lotte Salling (red.): *I begyndelsen er sproget – antologi om børns sprogudvikling*. Dafolo.

Söderbergh, Ragnhild. 2009. *Läsa, skriva, tala – Barnet erövrar språket*. Gleerups Utbildning.

Thorsjö, Assar. 2006. Tidlig skrive- og læseglæde. I: Vibeke Boelt og Martin Jørgensen (red.): *Læsning – teori og praksis*. KvaN.

Öjaby förskola. 2004. *Skriv- och läsglädje! Om små barns naturliga vilja att bli medlemmer i skriv- och läsklubben*. Växjö: Öjaby förskola.